

У КОЛІ РЕЦЕПЦІЇ

Віталій Масненко

Образ Галичини на перетині українського та польського національних проєктів: трансформація візії наддніпрянських інтелектуалів (друга половина XIX – перша третина XX ст.)

Звернення до зазначеної теми зумовлене кількома обставинами сучасного аналізу історії розвитку інтелектуального та суспільного життя другої половини XIX – першої третини XX ст. На хвилі національного відродження, яке ще на початку XIX ст. охопило всі слов'янські народи, і докотилося до Російської імперії, зріс інтерес до власної історії, народно-культурної традиції. Інтелектуальні кола тієї самої імперії зацікавлено вдивлялися у всіх слов'ян за її межами. Особлива увага зосереджувалася на русинах Галичини, як «ісконно руському» племені. Зрозуміло, що акценти виявленого інтересу були різними. Якщо великоросійське середовище, особливо у його слов'яно-фільському сегменті сприймало Галичину, та її східно-слов'янське населення, як незмінну складову «спільно-руського» світу, як спадщину, яку потрібно було повернути під скіпетр Романових (звідси величезна зацікавленість і навіть стимулювання, включно з фінансовим, москофільської течії у самій Галичині). То позиція українських (українофільських) інтелектуалів була іншою. Усвідомлення етнічного споріднення наддніпрянців і наддністрянців спонукало до пошуку можливостей для національного об'єднання, спроб подолати державні кордони шляхом налагодження регулярних громадських контактів, взаємної підтримки. Проте історія внутрішньоукраїнського порозуміння була не простою і відбувалася далеко не за лінійно-еволюційною схемою.

Отже, українській національній проєкт середини – другої половини ХІХ ст. у свій територіальний та інтелектуальний простір органічно включав і ту частину українських етнічних земель, яка була відокремлена російсько-австрійським кордоном, передовсім Галичину. На це було кілька важливих причин. Адже саме – у цьому краї, принаймні починаючи від кінця 60-х рр. ХІХ ст., зважаючи на значно ліберальніші умови автономії, мало місце реальне українське політичне, суспільне та літературне життя, важливе для самоусвідомлення всього українства. Тим самим Галичина розглядалася українськими інтелектуалами як «український П'ємонт» – центр відродження української державності. Ця метафора міцно закріпилася за Галичиною після двох програмних статей Михайла Грушевського – «Галицький П'ємонт» та «Галичина і Україна» (1906 р.). Вагомим аргументом стає також ідея соборності українських земель, як запоруки національної самореалізації. Звідси не буде перебільшенням твердження про те, що успішне поєднання Наддністрянщини із Наддніпряниною в одному уявному просторі, перетворював вказаний проєкт на самодостатню стійку конструкцію, придатну до подальшого розвитку і ствердження у реальному національно-державному самовизначенні.

Водночас українська сторона натрапило на те, що Галичина та її населення опинилися у межах конкурентного національного проєкту – польського. Історична пам'ять, яка плекалася польськими інтелектуалами і політиками, містила образ Галичини, цілком відмінний від українського. Можна погодитися з думкою М. Рябчука, що ліквідація в 1795 р. Речі Посполитої та введення її південних залишків до Габсбурзької імперії зміцнили уявлення про польський характер Галичини. По-перше, новоприєдані землі, названі «Західною Галичиною», зробили усю провінцію більш польською в етнічному сенсі. По-друге, у складі цих земель було й королівське місто Краків, історична столиця Польщі і, відтак, могутній

символ польськості. І по-третє, сам факт остаточного поділу Речі Посполитої та передачі двох її інших частин під репресивнішу владу Романових і Гогенцолернів, майже автоматично покладав та Галичину особливий (і почесний) обов'язок збереження польської культури за відсутності польської держави¹. У цьому сенсі Галичина також набувала значення «П'ємонту», але вже у межах польського проєкту державного відродження.

Отже, обидва національні рухи – і український, і польський – претендували на східну частину австрійської провінції Галичина із центром у Львові. Така конкурентна настанова спонукає до детальної реконструкції націоналізованого образу Галичини, створеного українськими інтелектуалами.

Окрім суто наукового, маємо і сучасний суспільно-політичний вимір актуальності порушеної проблеми. Адже окремі аспекти «галицького питання» і до сьогоднішнього дня є предметом найрізноманітніших політичних спекуляцій. Особливою активністю у цьому сенсі відрізняються прокремлівські діячі як у самій Росії, так і в Україні².

Отже для її адекватного розуміння важливе значення має погляд на Галичину як іманентну частину українського національного проєкту таких знакових діячів

¹ Рябчук М. Перевинайдення Галичини // Збруч [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zbruc.eu/node/34476>

² Наведемо бодай кілька прикладів політично упередженого підходу до національних аспектів галицької минувшини. Для російського випадку є доволі показовим збірник «Русская Галиция и 'мазепинство'». – Москва: Имперская традиция, 2005. Для українського – класичними зразками «галичанофобії» стали висловлювання Д. Табачника та Ю. Болдирева. Див.: Табачник Д. Галичанские «крестоносцы» против Украины // 2000. Ежедневник. – 2008. – 11 июля (№ 28–29); «Регіонал» пропонує позбутися Галичини // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua.news/2011/11/25/6786635/>

Наддніпрянщини, як М. Максимович, П. Куліш, М. Драгоманов та В. Липинський. Запропонований таксонімічний ряд не є випадковим, оскільки він дає змогу: з одного боку – показати певну цілісність української інтелектуальної традиції, а з іншого – виявити її еволюцію від романтичного народництва до консерватизму.

*1. Початок інтелектуального осмислення Галичини:
рецепція Михайла Максимовича*

Попри те, що галицька проблематика посідала у працях Михайла Максимовича не останнє місце, вона ще не була предметом спеціального дослідження. Хоча сучасні науковці Н. Бойко³, Й. Ремі⁴ її принагідно торкалися при розгляді історичної концепції вченого та його громадської діяльності. Певний інтерес становить праця російської дослідниці Н. Пашаєвої, у якій розглянуто ставлення Максимовича до національного відродження у Галичині⁵. Водночас варто зауважити, що окремі сучасні російські публіцисти і політики й до нині доволіно інтерпретують позиції Максимовича з тих чи тих аспектів історичної або лінгвістичної проблематики у властивому для них українофобському контексті.

До галицької теми М. Максимович звертався у багатьох працях як історичного, етнографічного, краєзнав-

³ Бойко Н. І. М. О. Максимович: «Не покину, – поки згину – мою Україну». – Сміла, 2001. – 176 с.; Її ж. Михайло Максимович – навіки з рідним краєм. – Черкаси, 2004. – 248 с.

⁴ Ремі Й. Отношения Украины с Россией в трудах Михаила Максимовича 1850–1860-х годов // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – Вип. 9: Історико-етнологічні дослідження і національна ідея. – Київ, 2001. – С. 60–64; Його ж. Brothers or Enemies: The Ukrainian National Movement and Russia from the 1840s to the 1870 s. – Toronto: University of Toronto Press, 2016. – 329 pp.

⁵ Пашаева Н. Очерки истории Русского Движения в Галичине XIX–XX вв. – Москва, 2001.

чого спрямування, так і філологічного й літературознавчого. Окремі з них були спеціально присвячені різним аспектам історії та культури Галичини. Зокрема, це статті: «Письмо в Галицию» (1838 р., журнал «Галичанин»), «О стихотворениях червонорусских» (1841 р., альманах «Киевлянин») тощо. Цілком очевидно, що без належної уваги до означеного регіону не могла бути повною авторська «загальноукраїнська» дослідна парадигма, чи її київські, або волинські сюжети. Їхній комплексний аналіз уможливить з'ясувати місце Галичини у загальній концепції Максимовича щодо розвитку південно-руських/українських земель. Крім того, варто зважати, що автор підтримував стосунки з деякими галицькими діячами (Я. Головацьким, І. Вагилевичем). Зокрема, листувався з Д. Зубрицьким та іншими. У Галичині Максимович друкував і свої переклади деяких псалмів на українську мову. Він також неодноразово висловлював бажання, як поліпшитися здоров'я, відвідати Львів та об'їхати всю Галичину.

М. Максимович повсякчас наголошував, що вся його наукова діяльність підпорядковувалася дослідженню «всього, що стосуються буття Києва та всієї Південної Русі – Київської та Галицької»⁶. Отже, увага до останнього краю була не хвилювим зацікавленням, а органічно вписувалась у загальну дослідну програму, студіювання якої мало підтвердити цілісність руських земель.

У найзагальнішому вигляді історіософські уявлення Максимовича про цей край можна побачити у наступній формулі. Русь Галицька (або Червона Русь) – це західна частина Південної Русі. Остання разом з іншими частинами Західної Русі (Білою та Чорною) входили до Великого руського світу («русского мира», «православно-русского мира»). До нього також належала східна половина – Північна Русь. Водночас Руський світ розглядався

⁶ Максимович М. От издателя // Киевлянин. – Киев, 1840. – Кн. 1. – С. 1.

мислителем як частина Слов'янського світу. Важливо, що Червона Русь вважалася ним однією з найдавніших руських земель.

Крім того, М. Максимович спеціально звертав увагу на державність цього регіону. Князівство Галицьке, водночас з Руським царством (Державою Московською) та Великим Князівством Литовським (також руським за своєю природою) були для нього найбільш показовим виявами руської державності. Щобільше, дослідник чи не вперше сформулював тезу про успадкування частини державницької традиції Великого Києва – Галичем. Йшлося про своєрідну паритетну схему розподілу киеворуської державної спадщини між північним сходом і південним заходом Русі: «Вже й імені великого князівства позбувся Київ: в північно-східній Русі воно засвоєно Суздалем, на південному-заході руським – Галичем»⁷. Він також зауважив, що державна незалежність Галицького князівства зберігалася ще майже сто років після татарської навали. І лише після смерті Болеслава Тройденовича його привласнив польський король Казимир Великий і перетворив у Руське воєводство⁸. Отже, тим самим заперечувалися польські історичні претензії на Галичину.

Максимович також констатував, що процес поновлення самобутності і цілісності Русі після періоду середньовічного роздроблення фактично охопив усі руські землі, окрім «Червоної або Галицької Русі, яка (з часу її приєднання до Польщі 1340 р.) лишається й нині у колі Західної Європи»⁹. Принагідно варто зауважити, що мисли-

⁷ Максимович М. Об участии и значении Киева в общей жизни России // Киевъ явился градом великим...: Вибрані українознавчі твори. – Київ: Либідь, 1994. – С. 79.

⁸ Максимович М. Воспоминание о городах Пересопнице и Дубровицах и о князях ими владевших // Киевлянин. – Киев, 1840. – Кн. 1. – С. 237.

⁹ Максимович М. А. История древней русской словесности // Собрание сочинений: в 3 т. – Т. 3.: Языкознание. История

тель не виявляв негативного ставлення до Заходу, незважаючи на свої слов'янофільські уподобання і прихильність до концепції «офіційної народності». Про це свідчить, зокрема, позитивне сприйняття ним західної системи освіти.

Проте навіть розглянута в інших геополітичних координатах Галичина послідовно вписувалася у своєрідну «південноруську» соборницьку концепцію. Цей край для нього лишається протилежним від Слобожанщини кінцем Південної Русі, «відокремленим від нас розлучником Дністром»¹⁰. Червона або Галицька Русь, незважаючи на п'ятисотрічне політичне відчуження від великого руського світу, завжди близька руському серцю, особливо Києву. Ця близькість забезпечувалась не тільки спогадами про тісний попередній державний зв'язок, але й церковною єдністю, в якій вони довго перебували й після втрати Галичем державницького життя. Суперечлива історична доля Західної Русі образно зображена Максимовичем у вигляді спільного «испития горькой чаши верогонения», яка випала на долю Києва разом з Червоною Руссю під владою Польщі. Але навіть тоді між ними не припинялося взаємне спілкування у справах віри та освіти. Поділ Польських володінь приводить до нової ситуації: більша частина Західної Русі повертається з-під польської корони знову під «царський вінець Мономаха». І тільки Червона Русь потрапила під владу Австрії (треба думати без будь-яких на це підстав). Далі Максимович спеціально наголошував, що «і тепер вона близька для Києва за їхнім народним, кровним зв'язком»¹¹. Останній полягав в етнічній та лінгвістичній спільності. Бо корінний народ Червоної Русі

словесности / под ред. А. А. Котляревского. – Киев, 1880. – С. 352.

¹⁰ Максимович М. О стихотворениях червоноруских // Киевлянин. – Киев, 1841. – Кн. 2. – С. 119.

¹¹ Там само. – С. 121.

– й тепер той самий, що був раніше. А та сама руська мова лунає за Дністром, що й на Дніпрі. «На тій самій мові народна пісня звучить у Карпатських горах і лунає в Українських степах і на берегах Чорноморських», – переконував Максимович свого читача. Крім того, в Києві про ім'я Галича нагадує постійно і служіння церковне. Для національної консолідації, на думку Максимовича, надзвичайну значущість мала й історична тяглість: «Чим більше знайшлось би подібності між Галичанами, Волинянами, Українцями всіх віків, тим більше підтвердилась би їхня приналежність до одного народу південноруського»¹². Вважаємо, що тут мислитель виявляв елементи справді національного підходу до осмислення проблеми буття української (південноруської) спільноти, знаходячи у ній цілий комплекс найрізноманітніших об'єднавчих рис.

Важливе місце галицьке населення посідало й в етногенетичних побудовах М. Максимовича. Так, він особливо наполягав, що корінними мешканцями Червононоруської або Галицької землі були південно-східні слов'яни (цікава градація слов'янства, яка очевидно застосовувалася для показу початкової відмінності південної групи східних слов'ян, від північної групи – власне предків великоросіян). Далі дослідник зауважує, що до складу південноруського народу ввійшли білі хорвати, бойки, та деякі інші групи населення, які належали до Червоної або Галицької Русі. Руське панування IX–X ст. наклало «нездоланну печатку єдності», за якою донині (протягом 9 століть), незважаючи на розділення Південної Русі, зберігається один корінний південноруський народ. Ця єдність засвідчується і в етнімах. Як зазначав Максимович: «незважаючи на обласні назви їхні: галичанами, подолянами, волинянами, українцями, запорожцями, слобо-

¹² Максимович М. Ответные письма М. П. Погодину // Собрание сочинений: в 3 т. – Т. 3.: Языкознание. История словесности / под ред. А. А. Котляревского. – Киев, 1880. – С. 267.

жанами, чорноморцями – ім'я русина залишається їх спільним, родовим ім'ям, яким і тепер називає себе корінний народ землі Галицької, яким і весь південноруський або малоросійський народ відрізняє себе від поляків, чехів, сербів та інших слов'ян, хоча в нашій державі ім'я руського тепер засвоїлось переважно народу Великої або Московської Русі, які судилося провидінням бути зосередженням возз'єднання руського світу»¹³.

Знову до питання про походження і етнічну характеристику галицького населення Максимович звертається при розгляді схеми М. Погодіна щодо «запустіння» Наддніпрянщини після татарської навали. Тут він наголошував на єдності історичної долі України (у вузькому розумінні – Київщини), Волині і Галичини, на загибелі у боротьбі з татарами тисячів представників «народу українського, волинського і галицького», а й на природному відновленні цього населення¹⁴. Відкидаючи тезу про переселення малоросіян з Карпатського регіону на Поддніпров'є, дослідник наводить аргументи, які свідчили якраз про міграції населення у зворотному напрямі: «...В Карпатах поширені перекази про дворазове переселення туди Русі – раз, у часи Олегові, з України дніпровської, разом з угорцями; у друге – XIV ст., з Поділля, з князями Коріатовичами»¹⁵.

Походження історичної назви Малоросія дослідник також пов'язує з Галичиною: «Сама назва Малоросія

¹³ Максимович М. Вольнь до XI века // Киевъ явился градом великим...: Вибрані українознавчі твори. – Київ: Либідь, 1994. – С. 174.

¹⁴ Максимович М. О мнимом запустении Украины в нашествие Батыево и населении ее новопришлым народом (Письмо М. П. Погодину) // Киевъ явился градом великим...: Вибрані українознавчі твори. – Київ: Либідь, 1994. – С. 183.

¹⁵ Максимович М. Ответные письма М. П. Погодину // Собрание сочинений: в 3 т. – Т. 3.: Языкознание. История словесности / под ред. А. А. Котляревского. – Киев, 1880. – С. 260.

або Мала Русь – *Russia minor* початково належала Волинській і Галицькій землі і вже пізніше поширилась на лівий бік Дніпра і навіть переважно там засвоїлась»¹⁶. Тим самим він демонструє рухомість топонімії та її історичний характер.

М. Максимович досліджував і поодинокі конкретні історичні сюжети, пов'язані з Галичиною. Так, при розгляді південноруської книжкової старовини окрему третю главу розвідки присвячує книгодрукуванню у Червоній Русі. При цьому він зауважує, що за період з 1573 р. до 1800 р. у всіх галицьких друкарнях було виготовлено вдвічі більше книжок, ніж на Волині¹⁷. Найбільше їх було видруковано у Львові, а також Стрятині, Крилосі, Угорцях, Уневі, Долгом Полі.

Проте дослідник усвідомлював, що далеко не всі визначальні явища вітчизняної історії були щільно пов'язані з усією територією розселення південноруської людності, у тому числі й з Галичиною. Так він був переконаний, що у формуванні козацтва провідну роль відіграла таки Україна «обох берегів Дніпра»: зокрема, «особовий склад Низового Запорозького товариства [складався] переважно з вихідців українських (хоча й були там й вихідці галицькі, волинські, польські, московські, волоські та інші)»¹⁸. Тут Максимович змушений був доводити Погодіну, що не можна порівнювати козацьких гетьманів і галицьких бояр, між якими останній побачив абсолютну подібність (очевидно на підтвердження своєї тези щодо

¹⁶ Максимович М. Вольнь до XI века // Киевъ явился градом великим...: Вибрані українознавчі твори. – Київ: Либідь, 1994. – С. 175.

¹⁷ Максимович М. Книжная старина Южнорусская // Киевъ явился градом великим...: Вибрані українознавчі твори. – Київ: Либідь, 1994. – С. 311.

¹⁸ Максимович М. Ответные письма М. П. Погодину // Собрание сочинений: в 3 т. – Т. 3.: Языкознание. История словесности / под ред. А. А. Котляревского. – Киев, 1880. – С. 262.

переселення малоросіян з Карпатських гір). Передовсім, виходячи з того, що козацтво й гетьманщина становлять «особливість пізнішої історії малоросійської», принаймні починаючи від XVI ст. При цьому він визнає коректним порівняння лише з одним козацьким провідником – гетьманом Петром Сагайдачним, який походив з перемишльського шляхетства, тобто був «однородцем» з давнім галицьким боярством. Тим самим опосередковано визнавалося, що серед малоросійських козацьких гетьманів були вихідці з різних станів і різних країв: «з українців, сіверян, волинян, галичан»¹⁹.

У лінгвістичному плані дослідник стояв на позиції, що південноруська мова (язык южнорусский) поділялася на два наріччя: «малоруське» і «червоноруське». Існування останнього, спонукало дослідника внести певні корективи у свої попередні лінгвістичні схеми. Так, від 1827 р. (з часу виходу в світ «Малоросійських пісень») він послуговувався назвою «малоросійська мова». Пізніше віддає перевагу назві «південноруська мова», як точніша і більш пова, на його переконання, відображаючи обсяг поширення вказаної мови.

У 1839 р. М. Максимович писав в «Истории древней русской словесности»: «Власне Руською (Російською) мовою зветься у нас тепер мова Великоросіян, які самі себе зуть і у Малоросії називаються – власне руськими (росіянами); народна же мова Південної Русі зветься зазвичай Малоросійським наріччям... Але у Галичині і до цього часу місцева мова не перестала називатися просто мовою Руською – тим ім'ям, яке і всій Південно-Руській мові належало здавна, яким вона називалася раніше, ще перше ніж засвоїлось воно мові Великоросіян (так само ім'я Русі або Руської землі початково належало Київській

¹⁹ Там само. – С. 266.

землі або Україні)»²⁰. У південноруській мові, яка відрізняється найбільшою єдністю, вів далі Максимович, «можна розрізнати, та і то не дуже різко, тільки два наріччя: Східне – Українське або Малоросійське, і Західне – Галицьке або Червоноруське»²¹. Єдність і цілісність південноруської мови, яка виявлялася на величезній території, свідчила про її стародавнє походження, принаймні «не пізніше давнього періоду». Дослідник рішуче відкидав концепції походження південноруської мови від змішання мов руської та польської, визнаючи деякі польські впливи лише у галицькому наріччі, які мали місце у середні віки під час польського панування. Він був переконаний у тому, що «утворення південноруської мови спочатку в Україні, пізніше в Червоній Русі, відбувалося без сумнівів під впливом київської або поляно-руської говірки»²².

Далі, намагаючись знайти філологічні аргументи для заперечення Погодіновської концепції щодо переселення українського народу з Карпат до Наддніпрянщини М. Максимович зауважить: «Карпаторуське піднаріччя є найвіддаленіше від українського: і за місцем, і за прикметами це останнє є найбільш розвинуте й зразкове у південно-руській мові, за приналежністю своєю здавна до Києва і Переяслава... Українське наріччя не може бути визнано безпосереднім відгалуженням і пересадком карпаторуського в XIII ст.»²³. Пізніше, у наступній серії листів до М. Погодіна, Максимович деталізує свою думку щодо територіальної локалізації наріччя південноруської мови:

²⁰ Максимович М. А. История древней русской словесности // Собрание сочинений: в 3 т. – Т. 3.: Языкознание. История словесности / под ред. А. А. Котляревского. – Киев, 1880. – С. 398.

²¹ Там само. – С. 400.

²² Там само. – С. 401.

²³ Максимович М. К истории малорусского языка (Филологические письма к М. П. Погодину). Письмо девятое // Киевъ явился градом великим...: Вибрані українознавчі твори. – Київ: Либідь, 1994. – С. 381.

«Південноруська мова... складається з двох наріч: 1) Малоросійського, що існує здавна обабіч Дніпра – на Україні, Поділлі, Волині та Сіверщині; 2) Червоноруського, що існує здавна обабіч Дністра в Галичині і в Карпатах»²⁴.

Як відомо, запропонований Максимовичем історико-етимологічний правопис був надто штучний, складний і незручний для друку. Але як зауважує П. Плющ, він мав неоднакове сприйняття у різних частинах України. Якщо у Східній Україні цей правопис зовсім не застосовувався, то на Заході, навпаки, користувався певним успіхом, починаючи з 40-х рр. XIX ст. Пізніше він мав особливу повагу у «московфілів», зберігшись, зокрема в Закарпатті аж до 1945 р.²⁵.

Окремо дослідник розглянув особливості нової літератури, яка з'явилися в Галичині. У 1835–1839 рр. це були віршовані спроби Левицького, Устиновича, Могильницького. М. Максимович ознайомлює наддніпрянського читача не тільки з цими текстами, але й наводить їхній критичний аналіз. Зокрема, йшлося про архаїчність і штучність мови, на якій вони написані (це не малоросійська, не великоросійська, не білоруська, а штучне словеноруське словосполучення, т. зв. «язичіє»). Тому М. Максимович радив червоноруським письменникам звернутися до народних джерел: «Жива література у них може розквітнути тільки на їхній народній живій мові: нехай вони всі вивчають її в народних приказках, примовках, казках, а ще більше в піснях малоросійських, особливо українських, де народний дух розквітнув з найбільшою

²⁴ Максимович М. А. Новые письма к М. П. Погодину о старобытности Малороссийского наречия // Собрание сочинений: в 3 т. – Т. 3.: Языкознание. История словесности / под ред. А. А. Котляревского. – Киев, 1880. – С. 275.

²⁵ Плющ П. Из истории украинского правописания // Вопросы филологии. – Москва, 1969. – С. 297.

силою і красою»²⁶. У цьому контексті дослідник високо оцінив перший червоноруський альманах «Русалку дністрову» як приклад книги, написаної народною південноруською мовою.

У листі до Д. Зубрицького 22 квітня 1840 р. Максимович зазначав: «Але для Русинів Австрійської імперії жива мова – Південноруська; доба польської мови для них давно минула; доба великоруської мови для них ще не настала. Тому вельми бажано, аби вони подібно Вам засвоїли собі мову великоруську; але Ваша Червоноруська писемність – на мою гадку – має бути на Вашій рідній Руській мові – тобто на Південноруській; і тільки у Галичині вона може бути на цій мові... Ваші молоді письменники мають писати чистою Південноруською мовою, яка виявляється особливо у піснях і думах Українських і старовинних Червоноруських»²⁷.

До галицького матеріалу Максимович звертався і при дослідженні етнічної традиційної культури. Зокрема, у праці «Дні та місяці українського селянина» автор наводить окремі етнографічні та фольклорні приклади з Галичини для порівняння з побутом Наддніпрянщини. Так, він звернув увагу на те, що т. зв. «права середа» на четвертому тижні після Пасхи у Червоній Русі (як і на Волині, так і на Поділлі) має назву «рахманський Великдень», яка не відома в Україні (тобто на Наддніпрянщині). А про Петрівчаний піст на Галичині побутують приказки: «Пішло мені з Петрового дня!» (У Галичині кажуть «з Петрової днини»), «Оце йому заманулося в Петрівку мерзлого!» (остання характерна і для Галичини, і для України)²⁸.

²⁶ Максимович М. О стихотворениях червонорусских // Киевлянин. – Киев, 1841. – Кн. 2. – С. 141.

²⁷ Максимович М. До Дениса Зубрицького // Максимович М. Листи / упор. і вст. ст. В. Короткого. – Київ, 2004. – С. 119–120.

²⁸ Максимович М. Дні та місяці українського селянина / упоряд., пер., прим. В. Гнатюка. – Київ: Обереги, 2002. – С. 61, 123.

Отже уявлення про історичну природу Галичини, як давньоруської землі та її корінного населення, як складової південноруського народу органічно вписувалося в історіософську концепцію М. Максимовича про двоскладову Русь, з особливим наголошенням на значенні «старшої» української складової. Така іпостась Галичини виявлялася водночас з історичною роллю Києва та Волині. Щобільше, саме у Галицькому князівстві ще на сто років після татарського погрому продовжувалась державницька традиція, започаткована першопрестольним Києвом. Ця концепція Максимовича була своєрідною антитезою до т. зв. «новоросійської системи» М. Погодіна, у межах якої хоча й визнавалася окремішність і самотність малоросів, але заперечувалась їхня причетність до давньокиївської спадщини. У цьому сенсі перевагою історіософії М. Максимовича була її ширша синтетична основа. Він намагався при характеристиці історичних фактів підходити комплексно, опираючись не тільки на етнічні чи лінгвістичні маркери, але й враховуючи державно-політичну, конфесійну та культурну складову. Погляди Максимовича апіорі заперечували польські претензії на історичну галицьку спадщину, проте спеціальної уваги їм він не приділяв.

Для новітнього часу, на переконання Максимовича, Галичина також мала великий потенціал, зокрема щодо справи розвитку нової літератури, писаної на народною південноруською мовою. Щобільше, саме цей край мав бути центром розвитку такого письменства. Також, варто визнати, що вагома історіософська основа дала змогу Максимовичу здійснювати конкретні історичні, літературознавчі, етнографічні, лінгвістичні дослідження на належному для свого часу методологічному рівні.

Водночас цілком очевидно, що його бачення національного проєкту відрізнялося помітною архаїчністю та романтичними інвективами.

2. Галичина в інтелектуальному просторі українського національного проєкту: версії Пантелеймона Куліша та Михайла Драгоманова

Події «Весни народів» та пожвавлення україно-фільського руху на Наддніпрянщині на початку 1860-х рр. привели до формування нової, якіснішої версії українського національного проєкту. Провідними тогочасними українськими інтелектуалами, які продукували галицьку націотворчу рефлексію і стверджували її у суспільній opinio, були П. Куліш та М. Драгоманов. Інтерес до їхніх візій викликаний також тим, що вони були уособленням різних генераційних і світоглядних настанов. Якщо перший представляв старше покоління, з виразним ухилом до консервативних інтенцій, то другий був репрезентантом молодого поступового покоління. Відповідно відрізнявся і їхній суспільний вплив як у Наддніпрянщині, так і Наддністрянщині.

Особливість 1870–80-х рр. полягала у тому, що провідні наддніпрянські діячі намагалися впливати на галицьке життя у межах власного розуміння потреб українського націєстановлення. Зокрема, на українсько-польські взаємини, стосунки між народовцями і москвофілами (наприкінці століття – між радикалами та народовцями), загальний напрям розвитку культурного та суспільно-політичного життя краю. Отже, для того аби з'ясувати образ Галичини у контексті перспектив подальшої націоналізації, необхідно враховувати й особисті контакти провідних наддніпрянських діячів з галичанами.

Робоча гіпотеза цієї частини полягає у порівняльному аналізі двох версій українського національного проєкту, репрезентованого візіями П. Куліша та М. Драгоманова. Особлива увага звернута на місце, яке відводилося Галичині у справі формування української ідентичності, перспектив націєтворення, становлення української літератури.

Пантелеймон Куліш

Куліш ще на межі 1850–60-х років зав'язав жваві стосунки з галицькими українцями й сприяв становленню національно-культурного руху в Галичині. При цьому, він мав контакти як з народовцями, так і з москвофілами. Серед останніх варто згадати Йосипа Ливчака та Якова Головацького. Пік спільноруських аспірацій Куліша припадає, напевно, на кінець 1866 – початок 1867 рр., коли він приватно висловив готовність навіть зректися придуманої ним орфографії «кулішівки» задля збереження єдності «руського світу» (вказаний період невивадковий, позаяк саме тоді відбувся помітний «обрусительний» поворот у позиції значної частини самих галицьких діячів). Це необережне висловлювання стало підставою боротьби за прихильну позицію авторитетного наддніпрянського діяча між різними галицькими середовищами (із залученням великодержавних сил Російської імперії). У результаті полеміки середини – другої половини 1867 р. Куліш на завжди розійшовся із Головацьким, як прибічник народовського табору з людиною, яка стала одним із чільних діячів москвофільського табору.

У 1868–1871 рр. П. Куліш підтримував тісні стосунки з народовцями: Олександром, Осипом, Володимиром Барвінськими, О. Партицьким, О. Огоновським, І. Полюєм, Н. Вахнянином. Брав участь у редагуванні журналу «Правда». Невипадково І. Франко вважав П. Куліша «головним двигачем українофільського руху в Галичині в 60-х і майже до половини 70-их років»²⁹.

Можна цілком погодитися із твердженням Є. Нахлика, що зближення Куліша із галицькими народовцями «відбулося на ґрунті сповідуваного більшістю з них цілком визначеного й неухильного *українофільства*, тобто щирої і палкої орієнтації на єдність із Наддніпрянською

²⁹ Франко І. Писання І. П. Котляревського в Галичині // І. Франко. Зібрання творів у 50 т. – Київ, 1981. – Т. 31. – С. 333.

Україною, на народну культуру, літературу й мову наддніпрянських українців»³⁰. 1868 р. Куліш остаточно ствердився у думці, що Галичина потенційно спроможна відіграти вирішальну роль у розв'язанні українського питання. При цьому в його візії виявляється доволі послідовна конструктивістська настанова щодо реалізації його бачення «українського проєкту». У тодішньому листуванні, зокрема у листі до І. Хильчевського, він вів мову про власні плани поширити впливи на кращу частину галицького духовенства, оскільки саме у Галичині прихована «вся суть руського питання»³¹. Очевидно він бачив цей край як своєрідний плацдарм для трансформації української літератури і мови, культурного самоствердження української спільноти.

Варто пам'ятати, що національні рефлексії П. Куліша, як пізніше і М. Драгоманова, ще перебували у межах міфологізованого простору «руського світу», згідно із яким малороси (південнороси, русини, українці) входили до слов'янського світу не самостійно, а через руську спільноту, до якої окрім малоросіян належали й великоросіяни. Але, на відмінну від офіційної політики, руський світ цих мислителів був не «єдиним», а вслід за М. Максимовичем – «двоїтим».

Так, Куліш у листі до української діячки М. Карачевської-Вовківни (7 липня 1892 р.), визначаючи природу власного патріотизму, виводив його із більш глибокого і давнього коріння, із староруських часів, із «старорущини», але при цьому говорив про невдоволеність «братньою новорущиною» (власне російськістю, великоросійкістю) і про розвиток «із свого природнього кореня, – і се, поруч літератури, котру голубили царі, з'явилися, наперекір

³⁰ Нахлик Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: у 2 т. – Київ, 2007. – Т. 1: Життя Пантелеймона Куліша. Наукова біографія. – С. 256.

³¹ Киевская старина. – 1898. – Кн. 1. – С. 91.

царським творителям руської єдності, провідники руської *«двоїстости»*³². Галичина у межах вказаної візії була неодмінною складовою «старорущини», яка в силу несприятливих історичних обставин була відокремлена від решти руського світу. У листі до С. Носа (13 травня 1888 р.) Куліш переконував: «Що Лях урвав з нашого предковічного займища під час Хмельниччини і руїни, те він і досі зве Руссю, дарма що вона давно вже обросла лядським м'ясом. ...Русь (Галицька) одпала через ляхів та козаків од Малоросії...»³³. Щобільше, ця відокремлена частина була цікава Кулішу як найменше вражена «козацьким і гайдамацьким духом», тобто найбільш відповідна староруській традиції. Він навіть писав окрему монографію «Галицкая часть русского мира в начале козацко-шляхетской усобицы» (вочевидь розширений варіант однойменної статті, опублікованої у буковинському альманасі «Руська хата» за 1877 р.).

Ідеал для Куліша – досягти стану, коли Галичина «зіллється духом своїм з Україною в єдине тіло». Для останнього велику значущість мав культ Т. Шевченка, формуванню якого у Галичині багато в чому прислужився саме П. Куліш. Зокрема, у «Гадках при святкованню осьмих роковин Шевченкової смерті» йшлося про ставлення до Шевченка як мирила (маркера) національної свідомості справжнього українця³⁴.

У посланні до галичан, що датується орієнтовно другою половиною 1871 р., П. Куліш виявляє себе як поборник витворення єдиної української літературної мови і

³² Лист П. Куліша до М. Карачевської-Вовківни // Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. – Нью-Йорк; Торонто, 1984. – С. 267.

³³ Лист П. Куліша до С. Носа // Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. – Нью-Йорк; Торонто, 1984. – С. 250, 251.

³⁴ Гадки при святкованню осьмих роковин Шевченкової смерті // Правда. – Львів, 1869. – № 12. – С. 110.

противник не тільки культивованого москвофілами «язиччя», а й широкого використання в літературі західноукраїнських діалектів, підкреслюючи: «...Вас тільки тоді читатимуть на Україні, коли Ви приймете смак український, піднявшись вище Головаччини, Дідиччини і всієї нової галичанщини»³⁵.

Майже через двадцять років після полеміки 1867 р., що набула такого широкого розголосу, Головацький в «приложении к 41 и 42 н-рам «Слова» из 1866 г.» знову опублікував лист Куліша про можливість відмови від кулішівки, спорядивши його статтею «Lucida intervalla одного рьяного украиномана», у якій зводячи давні рахунки, закинув Кулішеві те, що «для поддержки малороссийского наречия и обособления его он избрал особую какографию, называемую кулишовкой, поддельивал проповеди В. Гречулевича, переводил Библию, Шекспира на созданный им небывалый украинский жаргон...». Куліш на цей випадок не відгукнувся, проте, на захист письменника виступив його львівський бібліограф І. Левицький, умістивши в «Ділі» статтю «Яков Головацький і Пантелеймон Куліш»³⁶.

Подальше охолодження стосунків Куліша з галицькими діячами від середини 1870-х рр. призводить до втрати його домінуючої суспільної значущості. Зізнання самого Куліша у листі до І. Полюя (16 червня 1874 р.): «Та вже тепер у всьому щодо Галичини, держусь на убічі; нехай ще інші походять коло братів Русинів; з мене

³⁵ Лист П. Куліша до галичан // Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. – Нью-Йорк; Торонто, 1984. – С. 235.

³⁶ Нахлік Є. Пантелеймон Куліш і «Руська трійця». До проблеми ідеологічних шукань серед української інтелігенції ХІХ століття. – Львів, 1994. – С. 13–28.

буде!»³⁷. Непорозуміння Куліша із галицькими діячами найімовірніше мали особистий характер.

Інтелектуальна ворожнеча не була тривалою. Саме М. Драгоманов поступово заміщує П. Куліша в ролі чільного представника Наддніпрянської України. Як слушно зауважив Є. Нахлик: «Ера визначального впливу Куліша на галичан закінчувалася і починалася ера панівного впливу Драгоманова, який, утім, сам-таки не лише багато запоміг, а й чимало нашкодив»³⁸.

Цікаво, що переміна у ставленні до Галичини збіглася (або ж була його частиною) із «інтелектуальним переродженням», «інтелектуальним поворотом» Куліша у середині 1870-х рр.³⁹.

У цей час доволі чітко появляється і відмінність у поглядах П. Куліша і М. Драгоманова щодо подальшого розвитку українства і ролі Галичини у цьому процесі. Так, останнього непокоїла притаманна Кулішеві «національна заангажованість»: «Багато послужив Куліш Україні, але багато він і завредив своїм характером і доктринерством, якимсь більш польським, ніж руським, бо не в руському воно характеру, не в руському х[аректе]ру і фразеологія»⁴⁰. П. Куліш, своєю чергою, 1877 р. закликав І. Пулюя: «Ведіть контрпропаганду драгоманщини: навчайте русь

³⁷ Лист П. Куліша до І. Пулюя // Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. – Нью-Йорк; Торонто, 1984. – С. 212.

³⁸ Нахлик Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: у 2 т. – Київ, 2007. – Т. 1: Життя Пантелеймона Куліша. Наукова біографія. – С. 335.

³⁹ Див.: Ясь О. Історичні погляди Пантелеймона Куліша в світлі інтелектуальних метаморфоз 1870–1880-х років // Історіографічні дослідження в Україні. – Київ, 2007. – Вип. 17. – С. 82.

⁴⁰ Переписка Михайла Драгоманова з Мелітоном Бучинським (1871–1877) / зладив М. Павлик. – Львів: Накладом НТШ, 1910. – С. 264.

(тобто галичан – наше *В. М.*) думати руським, а не козацьким та гайдамацьким розумом»⁴¹.

Але навіть втративши домінуючі позиції, П. Куліш знову звертає особливу увагу на Галичину на початку 1880-х рр. Саме на цей час припадають його розчарування щодо можливостей розвитку української культури в умовах Російської імперії, особливо відчутні після Емського указу 1876 р. Під час поїздки до краю виходить друком низка його праць: «Крашанка русинам і полякам на Великдень», «Хутірська поезія» (1882). Перша з них була адресована до «русинів, наших українських родичів» та «поляків, не чужих нам, українцям, людей» (як бачимо, окреслено генеалогічні уявлення автора щодо спорідненості українців і поляків). Тут містився заклик до «благородної польської інтелігенції» Галичини допомогти руському народові, але при цьому забезпечити «щоб запоможені і освічені русини були у вас русинами, а не поляками»⁴².

Для українських і польських галицьких діячів Кулішем був написаний «Літературний універсал», цікавий програмний документ, у якому пропагувалася ідея українського націєтворення на основі еволюційного розвитку, шляхом національної та соціальної злагоди, через культурне просвітництво. Зокрема, у ньому йшлося про вироблення української літературної мови, придатної для використання в освіті, суді, церкві. Заперечувалась революційна, комуністична неґація та пропагувалася ідея об'єднання співвітчизників на основі національного та громадянського компромісу⁴³.

⁴¹ Куліш П. О. (Матеріали і розвідки). – Львів, 1930. – Ч.2. – С. 29.

⁴² Куліш П. А. Крашанка русинам і полякам на Великдень, 1882 року. – Львів, 1882. – С. 40.

⁴³ Чорновол І. Галицька місія Пантелеймона Куліша // Проблеми слов'язознавства. – Львів, 1996. – Вип. 48. – С. 40–44.

Зрештою, кулішева спроба впливати на перебіг українсько-польських стосунків виявилась невдалою. Як наслідок, посилилась критика його позиції з боку українських і російських громадських діячів різної орієнтації. Розпочинаючи від наддніпрянських українофілів: Д. Мордовець («За крашанку – писанка П. Ол. Кулішеві»), М. Костомаров і завершуючи М. Кояловичем. Показово, що ці ідеї не сприйняли чимало галицьких діячів, знову-таки й з народовського, і з москвофільського таборів. Нереалізована спроба знайти у Галичині основу для підтвердження власного бачення подальших перспектив українства збільшувала його соціальний песимізм (песимістична версія національного проєкту).

В останні роки життя П. Куліш поновив листовне спілкування із окремими галицькими діячами: О. Огоновським, М. Павликом, Н. Кобринською, В. Левицьким. Галицькі сюжети присутні й у листуванні з М. Драгомановим. Проте у більшості вони стосувалися питань суто видавничої діяльності.

Михайло Драгоманов

Національна візія Драгоманова в галицькому питанні мала принципове значення для загальноукраїнської справи, передовсім у контексті самоідентифікації української спільноти. На це звернув увагу ще С. Томашівський: «Що більше, дивлячися зі становища загальноукраїнської національної ідеї, треба признати, що він не лише відкрив сю Русь, – він і здобув її, принаймні галицьку й буковинську частини, для тої ідеї. Без нього, сі землі були б або закріпили ‘єдинство всього руського світа’, або втворили окрему національну індивідуальність»⁴⁴.

Отже, Михайло Драгоманов практично все своє свідоме громадське життя виявляв великий інтерес до

⁴⁴ Томашівський С. Драгоманов і Галичина // «І». Незалежний культурологічний часопис. – Львів, 2002. – Ч. 23. – С. 193.

галицьких справ. За значну увагу до Галичини сучасники навіть жартома називали його Михайлом Галицьким⁴⁵.

Цілком закономірно, що М. Драгоманов сповідував принципи соборності у ставленні до Галичини. Оскільки цей аспект достатньо осмислений в історіографії⁴⁶, то не будемо його окремо розглядати. Зауважимо лише, що його бачення єдності українського етнічного простору, на відмінну від П. Куліша, було позначене теоретичним раціоналізмом і ґрунтувалося на науковому аналізі, зокрема, використанні етнографічних і філологічних принципів у його визначенні. Звідси виходило, що «Галичина перш за все зовсім не Польща, – як наприклад Познань. Галичина – перш за все «Галицька Русь»⁴⁷. Полемізуючи з М. Чернишевським, Драгоманов рішуче стверджував: «У Галичині (Східній), як і по всій Україні до Дніпра, – ніякого польського народу немає, а є тільки поміщики...»⁴⁸. А населення Галичини, крім поміщиків, – українці: «... галичани етнографічно і філологічно цілком складають частину малоросійського племені».

М. Драгоманов повсякчас намагався дати «впорядкований і ясний погляд на галицькі справи». За його власним зізнанням, «перша стаття про Галичину, що я

⁴⁵ Райківський І. Уявлення наддніпрянських громадівців про Галичину та її населення (1860–1880-ті роки) // Історія – ментальність – ідентичність. – Вип. IV: Історична пам'ять українців і поляків у період формування національної свідомості в ХІХ – першій половині ХХ ст.: колективна монографія. – Львів, 2011. – С. 358.

⁴⁶ Серед розвідок див.: Микитчук Н. М. Етно-територіальна єдність України: погляди М. Драгоманова // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 2005. – Вип. 3. – С. 160–167.

⁴⁷ Драгоманов М. П. Историческая Польша и великорусская демократія. – Женева: Типографія «Работника» и «Громада», 1881. – С. 129.

⁴⁸ Там само. – С. 187.

напечатав у Росії, була «Галицько-руський театр» в «С[анкт]-Петербурзьких ведомостях» 1867 р.»⁴⁹. Потім світ побачили праці «Письма с галицкой границы» (1867), «Восточная политика Германии и обрусение» (1872), «Русские в Галиции» (1873), «Литературное движение в Галиции» (1873), «Исторические песни малорусского народа» (1874), «Три листи до редакції «Друга» (1875 – 1876), «Література російська, великоруська, українська і галицька» (1873 – 1874), «Галицько-руське письменство» (1876), «По вопросу о малорусской литературе» (1876), «Шевченко, українофіли і соціалізм» (1879), «Литературно-общественные партии в Галиции» (1881), «Историческая Польша и великорусская демократия» (1881 – 1882), «Неполітична політика» (1890), «Чудацькі думки про українську національну справу» (1891), «Австро-руські спомини» (1891), «Новые движения среди русских галичан» (1892), «Всеобщее голосование и русины в Австрии» (1894) та інші.

Увесь це доробок свідчив про глибоку обізнаність нашого героя із історією, географією, етнографією, літературою, мовою краю. Він детально і зацікавлено аналізував громадське та політичне життя Галичини, справедливо вважаючи, що вони мають не тільки місцеве значення, а суттєво впливають на подальший розвиток не тільки українського загалу, але й усього руського та слов'янського світу.

У суто національній рефлексії краю, як і у випадку з Кулішем, не важко помітити еволюцію поглядів Драгоманова. Остання, очевидно, була викликана не тільки інтелектуальним розвитком самого мислителя, а й змінами суспільно-політичної ситуації в Галичині, передовсім чіткішою національною ідентифікацією у галицькому

⁴⁹ Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867–1877) // Його ж. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. – Київ, 1970. – Т. 2. – С. 165.

середовищі. Отже, йдеться про взаємопов'язаний інтелектуальний процес.

Уже у працях першої половини 1870-х рр. мислитель засвідчив розуміння тісного зв'язку між національним і соціальним питанням у Східній Галичині, де поляки були привілейованим елементом, передовсім, завдяки посіданню великого землеволодіння і бюрократичних посад, а русини – елементом подавленим, оскільки були представлені майже винятково селянством і священницьким станом. Галицький матеріал дав можливість Драгоманову зробити й деякі загальнотеоретичні помічення: «Національність тільки тоді є умовою для державного сепаратизму, коли населення певної національності відчуває ущемлення в своїх політичних правах чи утиски свого духовного та національного розвитку в певному державному тілі»⁵⁰.

Характерно, що вчений порівнював загальну етногенетичну характеристику і національне усвідомлення провідників галицьких русинів. Останнє мало явно ситуативний характер. Зрештою, виходила доволі суперечлива картина. З погляду етнографічного і лінгвістичного, русини належали до «малоруської гілки» «руського племені» (або ж одразу до «малоруського племені», відмінного від поляків та росіян). Водночас, у національній площині самовизначення місцевої руської еліти як альтернативи побудували аж три ідентифікаційні формули. Драгоманов умовно визначав її таким способом. Першою була «формула галицьких патріотів 1848 р.» (відоме послання Головної руської Ради), яка вважала русинів частиною «15-тимільйонного малоруського племені». Далі звернута увага на помітний вплив «малоруського відродження» початку 1860-х рр., передовсім історіографічного та літератур-

⁵⁰ Драгоманов М. Русские в Галиции. Литературные и политические заметки // М. Драгоманов. Из наукової спадщини. – Київ, 2010. – Кн. 1: Політологія. Культурологія. – С. 343.

ного, на посилення українофільських ідей у Галичині. Як протидія до них пропонувалась офіційна формула про «З-мільйонну галицько-руську народність» рутенів, яка не мала нічого спільного з українцями. Зрештою, т. зв. «обрусительний поворот» 1866 р. породив формулу про русинів як «частину однорідного 60-тимільйонного руського народу».

Вказані ідентифікаційні формули були підґрунтям для політичної діяльності, відповідно – народовського («українофільського»), староруського («святоюрського») та москвофільського таборів, яка дала можливість досягти єдності дій у відстоюванні нагальних потреб української спільноти у краї. Тому вчений ставив під сумнів продуктивність використання у справі самоідентифікації галичан тільки філологічних спостережень. Навіть таких науково доведених, як самостійність малоруської мови і належність галицького нареччя до одного із її видів. Крім спільності мови, на думку Драгоманова, треба враховувати багато інших умов: політичних, історичних, релігійних, економічних, культурних, головно – свідомість самого народу, його волю бути у єдності чи роз'єднанні з іншим народом.

У випадку Галичини, він звертав увагу на такі регіональні особливості: «Почнемо з того, що галичани справді етнографічно та філологічно цілком складають частину малоруського племені. Але правовий, економічний та літературний стан їх такий відмінний від стану малоросів, що, якщо взяти галичан, якими вони є, «живцем», то вони виявляться у деяких відношеннях більше схожими на поляків, словаків і т.п., аніж на наших малоросів. Звичайно, єдність політичного життя галичан з малоросами можлива тільки або внаслідок міжнародної катастрофи, яку важко уявити, або ж як результат довготривалого життя, яке, може статися, змінить і малоросів і галичан так, що вони не будуть схожими на тепе-

рішніх»⁵¹. Отже виходило, що мислитель не вважав наперед визначеним процес українського націєтворення, який би неодмінно включав наддніпрянську та галицьку частини української етнографічної маси. Але й не відкидав такої можливості. Зближення двох частин української спільноти, на переконання М. Драгоманова, можливе при наполегливій праці інтелігенції. Тут знову бачимо механізм конструювання нової політичної реальності. З іншого боку, він зауважує, що не можна вести мову про політичні стосунки галичан і великоросів. Звернута увага і на значно більшу різницю «сукупності життя, як основи для вироблення літератури», між галичанами і великоросами. Отже, й проєкт «великої руської нації» виглядає більш віддаленим від реальності, ніж власне український.

Окремо стоїть проблема відмінностей між українцями і росіянами. На переконання Драгоманова, галицькі народовці надто перебільшували цю різницю. Принаймні у цьому вони відрізнялися від «свідомих українців» Наддніпрянщини, оскільки «признаючи велику купу особностей між Малорусами-Українцями та Великорусами-Москалями, вчені російські українолюбці признають також в них і багато спільного, загальноруського, а не тільки загальнославянського, і в мові, і в історії»⁵². Тому, він був переконаний, що «між українцями і великорусами не такі відносини, як напр., між українцями й чехами, сербами й т. ін., а що відносини ті ближчі і що генеалогія українців серед слов'ян мусить бути не така: батьки – слов'яни, сини – чехи, поляки, серби, українці, великоруси і т. д., а така: діди – слов'яни, сини слов'ян – чехи, поляки, серби, руси, сини русів – українці, білоруси, великоруси»⁵³. У цій

⁵¹ Драгоманов М. Русские в Галиции. Литературные заметки // Вестник Европы. – СПб., 1873. – Кн. 1. – С. 129.

⁵² Драгоманов М. Неполітична політика // Народ. – Львів, 1890.

⁵³ Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // М. Драгоманов. Вибране («...мії задум зложити очерк

позиції знову, як і у П. Куліша простежується двоїстість (чи вже – троїстість) руського світу.

Особливо багато уваги Драгоманов звернув на проблему літературного процесу в Галичині, який щойно розгортався на його очах. Враховуючи націєтворчий потенціал літератури XIX ст., його бачення виходить за межі суто літературної критики. Варто зауважити, що ці оціночні судження базувалися на принципах певної ієрархії у класифікації літератури, її відповідності європейському поступу. Тому в статті «Література російська, великоруська, українська і галицька» йшлося про передову «общеруську європейську» літературу та літератури для/про простонароддя – «великоросійську» й «малоросійську». Цю перспективу пропонувалось враховувати й при розвитку літературної творчості галицьких русинів: «Общеруське» письменство, що виробилось у Росії останню сотню років, надовго ще буде багатим скарбом освіти й науки для вчених малорусів, як і великорусів – і треба старатись, щоб і австрійські брати наші найближче познайомились з цим письменством, особливо з новими його плодами»⁵⁴.

На переконання мислителя, збереження такої схеми розвитку літературного процесу принесло б величезну користь суспільному розвитку і народній освіті: «Особливо це було б благотворним за своїм впливом для Галичини, із-за якої перш за все і піднявся спор в нашій публіцистиці»⁵⁵. Отже, визнавалося, що саме суспільно-літературна ситуація у Галичині спонукала до суттєвих змін у розумінні націєтворчого потенціалу літератури.

історії цивілізації на Україні»). – Київ, 1991. – С. 556.

⁵⁴ Драгоманов М. Галицько-руське письменство // М. Драгоманов. Вибрані праці: у 3 т. – Київ, 2007. – Т. 3: Літературознавство. – С. 93.

⁵⁵ Драгоманов М. Восточная политика Германии и обрусение // М. Драгоманов. Из наукової спадщини. – Київ, 2010, Кн. 1: Політологія. Культурологія. – С. 156.

На початку 1890-х рр. Драгоманов виразно артикулює нагальну потребу виступити «проти такого українолюбства, котре ширило зневагу до всього російського письменства». Особливо його турбувало, що галицькій молоді нав'язувалась думка про те, що все російське письменство «неварте й навіть шкідливе для русинів-українців по своєму духу чи характеру»⁵⁶. Пізніше такі погляди Драгоманова будуть оцінені як «панруські» (Б. Грінченко).

З іншого боку, М. Драгоманов був переконаний – оскільки «народна мова в Галичині майже та сама, що й в Малоросії, то молодші галицькі покоління повинні були реально... визнати свою літературу частиною південноруської»⁵⁷. Щобільше, саме «нова малоруська белетристика та історіографія були для галичан новою європейською літературою, написаною найближчою мовою для їхнього народу»⁵⁸. Цікаво, що Драгоманов намагався переконати своїх читачів, що «першим живим ланцюгом між Росією та Галичиною була українська література й українофільство» (останнє мислилось таким самим інтелектуальним продуктом Росії, як і слов'янофільство). Тому українська література в Галичині виявилась конкурентом не російській літературі, а польській та рутенській⁵⁹.

У поглядах Драгоманова на процес національного усвідомлення спостерігається домінування раціональних принципів, типових для позитивізму. Особливо це стосується проблеми побутування національних міфів та символів.

⁵⁶ Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // М. Драгоманов. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»). – Київ, 1991. – С. 479, 478.

⁵⁷ Драгоманов М. Литературное движение в Галиции // М. Драгоманов. Из наукової спадщини. – Київ, 2010. – Кн. 1: Політологія. Культурологія. – С. 442.

⁵⁸ Там само. – С. 444.

⁵⁹ Там само. – С. 483.

Так, не важко помітити, що він обрав іншу стратегію щодо націоналізації образу Т. Шевченка у Галичині. На відміну від Куліша, він намагався деконструювати ті, хибні на його думку, міфологеми, які поширювалися у галицькому середовищі. Зокрема, він доволі критично поставився до спроб «урядового погляду» на Шевченка, який пропагувався народовцями. Редукція справжніх ідей Кобзаря, на думку мислителя, полягала у тому, що «із Шевченка почала спадати його неприхильність до Польщі, до магнатства, а зосталась тільки неприхильність до Москви»⁶⁰. Водночас його ріднило із Кулішем розуміння значення постаті Шевченка для національної ідентифікації галицьких русин, наближення їх до сприйняття європейських цінностей.

У конверсійних «Чудацьких думках про українську національну справу» мислитель цілий розділ присвятив розвінчуванню «національних святощів», які культивувалися народовцями у Галичині. Зокрема шкідливими для української національної справи він вважав: заклики зберігати народні звичаї, використання народного одягу як символу національної належності, проголошення конфесійної належності національною ознакою, показову боротьбу за кириличну азбуку, юліанський календар тощо⁶¹.

Водночас у працях і діях Драгоманова досить виразно проявляється спроба вписати українську спільноту з Галичиною в європейський контекст, яку можна охарактеризувати як оптимістичну версію національного проєкту. Особлива роль Галичини в націєтворчому процесі, на переконання ученого, полягала у її наближеності до Єв-

⁶⁰ Драгоманов М. Шевченко, українофіли і соціалізм // М. Драгоманов. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні X»). – Київ, 1991. – С. 329.

⁶¹ Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // М. Драгоманов. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»). – Київ, 1991. – С. 551–558.

ропи, бо «тільки в Галичині можуть природно вирости люди, котрі будуть і європейці, й українці, й потягнуть до себе й російських українців».

Тут, знову варто нагадати думку С. Томашівського: «Мабуть не помилимося, коли скажемо, що на еволюцію Драгоманова від общеруськості до українства рішачий вплив мала Галичина, як також і те, що вона в найтяжчих часах реакції охоронила його від зневіри в будущину української справи. Бо Драгоманов був переконаний в тому, що українська національна ідея могла бути вирішена тільки через неросійську частину українського племені, зокрема через галичан»⁶².

Одним із проявів європейськості Драгоманов вважав модернізацію релігійно-духовного життя, завершеність процесу Реформації. Тому для європеїзації України, на його думку, треба було впровадити альтернативну «громадську церкву», на роль якої найліпше підходили нові протестантські рухи. Як помітив А. Круглашов, «плацдармом» для втілення цього реформаторсько-протестантського плану Драгоманова мали виступити саме Галичина і, частково, Буковина⁶³.

Цілком зрозуміло, що М. Драгоманов не міг оминути польський чинник у Галичині, особливо в контексті його впливу на можливість реалізації українського національного проєкту. Він доволі критично оцінював польську політику в цьому краї: «Всі права, якими користуються українці в Галичині, існують не завдяки польським політикам, а всупереч їм, визнані не польськими законами і установами, а австрійськими, і постійно порушуються і атакуються місцевою польською пресою...»⁶⁴. Крім того,

⁶² Томашівський С. Драгоманов і Галичина // «І». Незалежний культурологічний часопис. – Львів, 2002. – Ч. 23. – С. 193.

⁶³ Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. – Чернівці, 2000. – С. 204.

⁶⁴ Драгоманов М. П. Историческая Польша и великорусская

він звертав увагу на те, що польська поліція конфісковувала українські видання, а польська преса не тільки не засуджувала такі протизаконні дії, а й підтримувала їх.

Драгоманов порівнює антагонізм між поляками й українцями з боротьбою сербів і турок у Боснії, лише з тією відмінністю, що польська аристократія, а в Галичині й польська бюрократія, мали схильність до денационалізації підпорядкованого їм «мужицького племені»⁶⁵. Оскільки польські партії Східної Галичини, у тому числі й демократи, були запеклими супротивниками соціально-економічних і національних (політичних і культурних) прагнень русинів. Це протистояння пояснювалося тим, що домінуюча польська спільнота усвідомлювала зв'язок між економічним і національним визволенням українців. Адже поліпшення господарського становища селян вело до зростання їхньої національної свідомості, а остання, своєю чергою, посилювала боротьбу проти польських поміщиків.

На підтвердження своїх думок наводив кілька історичних прикладів антиукраїнської політики поляків у Галичині. Зокрема, польські партії в 1848 р. і перед австрійською імперською владою, і перед слов'янським з'їздом у Празі чинили шалений опір визнанню русинів окремою нацією⁶⁶. Він також згадує боротьбу, яку вела польська преса проти визнання самостійності української літератури, яка б не була провінційним різновидом польської⁶⁷.

Характерно, що М. Драгоманов, як і П. Куліш, був широко переконаний у власній місії в реалізації національного проєкту: «Більш доля, ніж моя персона зробила так, що я ставсь першим панмалорусистом на практиці, тая

демократія. – Женева: Типографія «Работника» и «Громада», 1881. – С. 120.

⁶⁵ Там само. – С. 187–188.

⁶⁶ Там само. – С. 190.

⁶⁷ Там само. – С. 195–196.

доля випхала мене працювати безпосередньо на усій нашій етнографічній обширі од Дону до Тиси. А тут то на самому українстві, та ще 'старому' далеко де вийдеш; де-де так зовсім нема йому місця, дечому треба його переробити дуже, поки воно буде спосібне обняти усі краї наші. Я не тільки бажаю, але просто працюю для того, щоб іменно нове українство було зв'язком усіх країв нашого етнографічного роду, – радий би, щоб усі вони підписались і під іменем Україна...»⁶⁸. Отже його конструктивізм також мав екзистенційний вимір.

* * *

Відмінності між поглядами П. Куліша і М. Драгоманова на роль Галичини в реалізації українського національного проекту почасти пояснюється їхнім правовим статусом і відповідно різними умовами для висловлення власних думок. Зрозуміло, що Драгоманов як політичний емігрант був на порядок вільніший у самопрезентації, ніж його старший колега. Куліш, як російській підданий, змушений повсякчас зважати на панівну в імперії офіційну ідеологію, передовсім на її наріжний спільноруський складник. Звідси – його нереалізований задум щодо виходу із російського громадянства.

Спадщина П. Куліша і М. Драгоманова містить теорію «двоїстості Русі» із наголошенням про більшу давність її саме південної складової. Як вважає С. Єсельчик, така позиція свідчила, що народницька «українофільська» історіографія «перейнята головно «деконструкцією» російської історії, перетворенням її на історії двох народів

⁶⁸ Драгоманов М. Лист до О. І. Лоначевського-Петруняки від 1890 р. // Архів Михайла Драгоманова. – Т. І: Листування Київської старої громади з М. Драгомановим (1870–1895 рр.) (Праці Українського наукового інституту). – Варшава, Львів, 1937. – С. 171.

чи історію федералістських елементів»⁶⁹. На нашу думку, тут швидше йдеться про інерцію мислення і залежність від загальної суспільної opinio. Вочевидь, це було продовженням традиції тих інтелектуальних дебатів 1830 – 1840-років, які у тодішній літературі отримали назву «спора южан с северянами». Проте апеляція до спільноруської традиції не невілювала їхньої національної орієнтації. Тому не випадково обидва мислителі в очах галицьких москвофілів все-таки були сепаратистами.

Не важко помітити, що націєтворча візія М. Драгоманова, включно з галицькою складовою, формувалася під потужним впливом П. Куліша. Тому спільним для обидвох учених було розуміння особливо важливої ролі Галичини в українському націєтворенні. Проте вже досить швидко, у межах першої половини 1870-х рр. у візії Драгоманова почали вимальовуватися відмінності, пов'язані зі становленням його як самостійного політичного мислителя. Вони полягали передовсім у секуляризації, спробах подолати етнічну обмеженість, ширше впровадити європейський досвід. Однак вказані новації неминуче оберталися зростанням конструктивістських елементів і надмірно більшою політизацією.

3. Галичина та ідея соборності у реалізації модерного українського націєтворення: консервативна візія В'ячеслава Липинського

На початку ХХ ст., особливо під час події революції 1905 – 1907 рр., сформувалися нові можливості щодо реалізації українського національного проєкту. Відповідно, молоде покоління наддніпрянських інтелектуалів продукувало своє бачення образу Галичини, особливо з огляду на рівень національного усвідомлення тамтешньої української людності.

⁶⁹ Єскельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини ХІХ ст. – Київ, 2010. – С. 196.

Розмірковуючи над сучасним станом української нації та перспективами її розвитку, В. Липинський, звісно ж, також не міг обійти увагою Галичину, особливо коли йшлося про її значення для модерного українського націєтворення. Він чудово розумів, що галичани становлять найбільш свідому частину української спільноти, ту частину, яка найкраще відповідала його консервативним ідеалам. Водночас, детальний аналіз спадщини мислителя засвідчує, що Галичина певним чином перебувала на маргінесі його наукових і суспільно-політичних інтересів. Ця обставина спонукає нас до відповідних дослідницьких пошуків.

Зауважена проблема певним чином цікавила сучасних українських істориків: В. Потульницького⁷⁰, Ю. Терещенка⁷¹, І. Гошуляка⁷² та інших. Але вони студіювали лише її окремі аспекти, позаяк не мали на меті її цілісного розгляду. Крім того, в оцінках соборницьких настанов нашого героя не важко виявити протилежні позиції окремих авторів. Скажімо, І. Гошуляк наголошує на тому, що більшість українських політиків наважаться на чітку вимогу соборності тільки під впливом Української рево-

⁷⁰ Потульницький В. А. Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). – Київ, 1992. – С. 144–145.

⁷¹ Терещенко Ю. Вячеслав Липинський і Вільгельм Габсбург: на політичних перехрестях // Молода нація. Альманах. – Київ: Смолоскип, 2002. – № 4. – С. 111–114; Його ж. В. Липинський і українській суспільно-політичний рух у Галичині у 1907–1917 рр. // В'ячеслав Липинської в історії України (до 120-річчя з дня народження). – Київ, 2002. – С. 209–222; Терещенко Ю., Осташко Т. Український патріот з династії Габсбургів: науково-документальне видання. – Київ: Темпора, 2008. – С. 55–57.

⁷² Гошуляк І. Ідея соборності України у творчій спадщині В. Липинського // В'ячеслав Липинської в історії України (до 120-річчя з дня народження). – Київ, 2002. – С. 63–72.

люції, а Липинський проголошував її вже у 1911 р.⁷³. Натомість, Ю. Терещенко переконає читача, що «Бачення В.Липинським взаємин Галичини й Великої України суттєво відрізнялося від пануючих у тогочасному українському суспільстві ейфорійних настроїв щодо необхідності негайного об'єднання західних і східних українських земель. Ідеолог українського консерватизму вважав передчасним державний союз Галичини й Великої України як з огляду на конкретну політичну ситуацію, що склалася на кінець 1918 р., так і з огляду на певні особисті світоглядно-принципові позиції»⁷⁴. Як бачимо, в обидвох випадках йдеться про винятковість поглядів мислителя, їхню відмінність від панівної суспільної думки. Але вектор такої різниці зауважений як протилежний.

Ця частина нашого дослідження також має подвійну мету. З одного боку, – здійснити узагальнення поглядів В. Липинського щодо місця Галичини в українському націєтворенні, з особливою увагою на можливість практичної реалізації ідеї соборності. З іншого – запропонувати пояснення того факту, що у спадщині мислителя, попри інтелектуальну привабливість і концептуальну компліментарність, ця проблема не знайшла детального опрацювання.

Почнемо наші розмірковування з того, як сам В. Липинський пояснював своє ставлення до проблеми вивчення галицького сегменту в процесі українського націєтворення.

Мислитель завжди висловлює у галицьких питаннях з великим тактом і обережністю. Будучи добре обізнаним у суті вказаних проблем, він був переконаний, що компетентно це можуть зробити лише самі країни. Так, у

⁷³ Там само. – С. 64.

⁷⁴ Терещенко Ю. Вячеслав Липинський і Вільгельм Габсбург: на політичних перехрестях // Молода нація. Альманах. – Київ: Смолоскип, 2002. – № 4. – С. 112.

інтерв'ю газеті «Свобода»⁷⁵ Липинський зауважив: «Щоб з почуттям відповідальності за свої слова говорити про Галичину, треба бути самому Галичанином, вирости з відмінної, чим наша галицької минувшини й на собі досвідчити ці безконечно тяжкі умови, в яких бореться за своє існування ця найбільш свідомо, найбільш героїчна, а разом найбільш консервативна й найменш заражена демократизмом частина Української нації»^{*76}.

Пишучи «Листи до братів-хліборобів» Липинський спеціально застеріг: «Вище сказане (йшлося про ймовірну можливість використання охлократичного методу організації націєтворення – наше *В. М.*) – як взагалі мої ‘Листи’ – відносяться до Наддніпрянщини»⁷⁷. Наголошуючи на самотності Галичини, мислитель тим самим свідомо виводив цей край із інтелектуального поля власних розмірковувань (наше розуміння такої ситуації подамо наприкінці цієї розвідки).

Водночас, Липинського турбувала обставина надзвичайного взаємного незнання про себе українських людей. Він із прикриття констатував, що «полтавець про галичанина, херсонець про холмщика, черніговець про подільянина... – знають у нас напевне менше, ніж пересічний

⁷⁵ Інтерв'ю було наслідком відповідей Липинського на питання Максима Гехтера. Див. відповідний лист: Листування В. Липинського. – Т. 1. – Київ, 2003. – С. 290–297. Газетний текст інтерв'ю має певні лексичні відмінності. Далі цитуємо за газетою «Свобода».

* Тут і далі збережено правописні особливості оригіналу.

⁷⁶ Радянець. З далеких берегів (Розмови з видатнішими українськими діячами в Європі спеціально для «Свободи»). VII. Вячеслав Липинський // Свобода. – 1922. – 10 жовтня (№235). – С. 2.

⁷⁷ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму // Його ж. Твори. Політологічна секція. – Київ, Філадельфія: Ін-т Східноєвропейських досліджень НАН України; Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. К. Липинського, 1995. – Т. 6. – Кн. 1. – С. 281.

західний європесць не тільки про своїх земляків, а й про всі західно-європейські нації». Тут же наведені приклади фантастичних уявлень галичан і наддніпрянців один про одного: «Що галичане між собою говорять по польськи і вдають з себе ‘українців’ або ‘русских’ тільки тоді, коли хочуть субсидій, так дума не читаюча українських газет, отже величезна більшість наддніпрянців. Що наддніпрянців більше обходить уфімська губернія ніж Галичина, і що вони готові при кожній нагоді продати Галичину полякам, так думають про наддніпрянців галичане»⁷⁸.

Консерватизм Галичини, який так тішив Липинського, за його пізнішими розмірковуваннями, мав принаймні два основоположних складники: державницьку традицію Галицько-Волинського князівства (держави) та Греко-католицьку Церкву.

Галицько-Волинська держава для історика виступала одним із прикладів класократичного устрою громадського та державного життя. Саме «на Заході під владою нової держави Галицько-Володимирської... серед уніфікованої вже попереднім охлократичним варяжським пануванням руської ... пасивної маси, почалась класократизація осідаючих в землю варяжських нащадків»⁷⁹. Таким чином, «наші войовники Варяги... в Галицько-Волинській Державі перетворились з кочових купців в осілих продуцентів землевласників»⁸⁰. Крім того, Липинський звертав увагу на те, що Галицько-Волинська Держава належала до північно-західної смуги української території, де найменшим був політично-руйнівний вплив т. зв. статичних причин нашої недержавності⁸¹. Отже, тут найдовше зберігалася усвідомлена державницька традиція, яка тяжіла «до старої Руси, до Держави Київської й Галицької колись

⁷⁸ Там само. – С. 449.

⁷⁹ Там само. – С. 317.

⁸⁰ Там само. – С. 413.

⁸¹ Там само. – С. 428.

належали». Крім того, для історика мало особливе значення, що ці північно-західні землі старої «руської» князівської державної культури були найближчі до Європи, були найбільше європеїзованими⁸².

Унія в Галичині протягом століть стала «вірою народних мас, вірою дідів і прадідів». З цього часу вона придбала там консервативний характер, на переконання мислителя, найбільш сприятливий для націотворення, оскільки «ядром нації єсть її консервативні та традиційні установи»⁸³. Саме унія «в найтяжчих часах нашої історії захищала своїх вірних як від повного спольщення, так і повного помосковлення»⁸⁴.

Варто враховувати, що погляди Липинського щодо місця і значення Галичини у справі модерного націєтворення пройшли певну еволюцію, яка визначалася, з одного боку, видозмінами настанов самого мислителя, а з іншого – зміною загальної політичної та геополітичної ситуації.

Увага до галицьких сюжетів простежується вже у його ранніх працях. Зокрема у брошурі «Szlachta na Ukrainie. Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów» (1909 р.) змальовані історія та сучасний стан українства у Галичині й Наддніпрянщині. Тут автор спеціально наголошував, що назви Україна та українці використовувалися ним саме у національному значенні. Східну Галичину він розглядав як органічну складову України, яка традиційно відігравала роль прихистку для національного самозбереження. Так було після татарського погрому, так було і підчас нового імперського «лихоліття»,

⁸² Липинський В. Україна на переломі 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті // Твори. Історична секція. – Філадельфія: Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. К. Липинського, 1991. – Т. 3. – С. 172, 173.

⁸³ Липинський В. Релігія і Церква в історії України. – Київ, 1995. – С. 49.

⁸⁴ Там само. – С. 57.

коли український рух був перенесений з-понад Дніпра до Галичини.

Характерно, що в своєму ретроспективному огляді українського національного відродження В. Липинський постійно зауважував у цьому процесі взаємодію Наддніпрянської України та Галичини. Зростання в останній українського руху наприкінці 1850-х рр. відбувалося під впливом, зокрема, «дум Шевченка». «Кобзар» стає для галицької молоді справжнім Євангелієм. А вона, своєю чергою, маніфестувала єдність пробудженого до нового життя всього українського народу⁸⁵. Уже у цій праці йшлося про консерватизм галицького суспільства. Особлива увага початкуючим громадським діячем-початківцем була звернута на зміни у середовищі місцевої шляхти у бік української ідентичності: «якщо шляхтич східно-галицький відкрито і щиро... назве себе українцем, то це буде спасінням для нього як суспільної одиниці, а корисним не тільки лише для України, але навіть і для Польщі»⁸⁶.

З іншого боку, Липинського турбувала політика польських керівних кіл Галичини, скерована на розширення польського впливу на українській території та на створення перепон українському національному відродженню, формуванню української нації з української етнографічної маси⁸⁷. Свідченням таких підходів були: збільшення польського землеволодіння у Східній Галичині за допомогою міграції колоністів, полонізація українських народних мас через приватні народні школи, перехід з уніатського обряду в римсько-католицький, полонізація самих латинників тощо. Як наслідок, маємо показники

⁸⁵ Lipiński W. Szlachta na Ukrainie. Udział jej w życiu narodu ukraińskiego na tle jego dziejów. – Krakow, 1909. – S. 30–31.

⁸⁶ Там само. – S. 85.

⁸⁷ Правобережец В. [Липинський В.] Политика польских руководящих сфер по отношению к Украине // Украинская жизнь. – 1912. – № 12. – С. 25.

офіційної статистики щодо зменшення українців на українській території Галичини: від 62,6 % у 1900 р. – до 58,9 % у 1910 р.⁸⁸. Виходячи з цих даних, Липинський застерігав українську спільноту пильніше стежити за такими проявами польської політики проти України, адже новітня польська земельна експансія призводила до того, «що український малоземельний селянин, позбавлений зарібку на місці, емігрує масами до Америки, а його місце займає польський колоніст»⁸⁹.

Проте довоєнна Галичина для Липинського як послідовного самостійника і державника була приваблива передовсім тим, що там можна було реалізовувати українські державницькі аспірації⁹⁰.

У листі до А. Жука (травень 1911 р.) він чітко окреслює своє політично кредо щодо соборності: «Коли я стою і стоятиму за «Вільну Україну», то роблю це тому, що назва ця ясно і виразно означає ціль, до котрої я іду. А тою цілью є Україна, не «російська» і не «австрійська», а Україна вільна, тобто Україна, котра користується всіма засобами для вільного і всестороннього розвитку»⁹¹. І далі, ведучи мову про ставлення до держав, між якими поділена Україна, Липинський наголошує, що міг «пристати тільки і виключно до такого діла, в котрому австрофільство буде лише тактикою (з застереженнями), а котрого цілью буде повне і цілковите визволення України по той і по сей бік Збруча»⁹².

⁸⁸ Там само. – С. 28.

⁸⁹ Липинський В. Нові дані про зріст польської колонізації в Східній Галичині // Його ж. Суспільно-політичні твори (1908–1917) / ред. Р. Пеленський, І. Гирич, О. Проценко. – Т. 1. – Київ: Український письменник, 2015. – С. 449.

⁹⁰ Листування В. Липинського / ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. – Т. 1. – Київ: Смолоскип, 2003. – С. 290.

⁹¹ Там само. – С. 742.

⁹² Там само. – С. 742–743.

Події Української революції виразно перевели питання соборності українських земель із теоретичної площини у практичну. Зрозуміло, що В. Липинський як політик не міг не дати адекватної відповіді на виклики часу. У найбільш цілісному вигляді вона була сформульована у підготовленому нарисі програми Української демократичної хліборобської партії: «Метою нашою єсть об'єднання в однім українським державнім організмі всіх тих земель наших, де тепер в межах австрійської і російської держав живе суцільною масою народ український, тобто: Галичини, Буковини і українських повітів Угорщини в Австро-Угорщині та губерній – Холмської, Волинської, Подільської, Київської, Полтавської, Чернігівської, Херсонської, Катеринославської, Харківської, частини Таврії, Бесарабії і повітів суміжних губерній з українською людністю – в Росії»⁹³. Щобільше, у цьому документі йшлося про поширення партійних структур УДХП й на Галичину. Зокрема, у Раді старшин, виконавчому органі партії, передбачалося мати представника від цієї землі⁹⁴.

Під час визвольних змагань, перебуваючи на посаді посла Української держави у Австро-Угорщині, В. Липинський мав і безпосередній стосунок до наддніпрянської дипломатії у галицькому питанні. Зокрема, у листі до міністра закордонних справ Австро-Угорської імперії графа С. Буріана він висловив протест проти анулювання договору про поділ Галичини (виділення із королівства Галичини областей Східної Галичини з переважаючим українським населенням і злучення їх із Буковиною в один коронний край)⁹⁵. У листуванні з Д. Дорошенком,

⁹³ Липинський В. Нарис програми Української демократичної хліборобської партії // В'ячеслав Липинський – історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – Київ; Філадельфія, 1994. – С. 258.

⁹⁴ Там само. – С. 266.

⁹⁵ Листування В. Липинського. – Т. 1. – Київ, 2003. – С. 236.

тодішнім міністром закордонних справ Української держави, Липинський так пояснював значення Галичини для загальноукраїнської державницької справи: «...*наша західна границя, з огляду на всякі можливі ще перемини на Сході, мусить бути забезпечена* (виділення – В. Л.) з боку національного і географічного. Спираючись на Карпати і маючи всі дані для розвитку нашої національної і державної ідеї в Галичині, ми всі свої сили зможемо обернути на боротьбу ... зі Сходом. Коли-ж за Збручем ми будемо мати огнище такої українсько-польської боротьби (після прилучення всієї Галичини до Польщі), якої ще досі не було, то при нашій національній хисткості і істеричності – се пряма дорога до «царя восточного православного»⁹⁶. Отже, ідея соборності українських земель у тодішній візії Липинського набувала виразні геополітичні характеристики. Ця думка знайшла своє продовження в одному з наступних листів до того самого адресата, у якому йшлося про те, що у розв'язанні галицького питання Україна має «первостепенні інтереси і думки національного значіння». Галичина розглядається не інакше як необхідна об'єднувальна ланка із західним світом. Підтвердженням цьому, за спостереженням мислителя, було те, що чехи хотіли «мати через Галичину спільну границю з Україною»⁹⁷. Передача австрійськими властями влади в Східній Галичині українцям розглядалась Липинським як певний успіх: «Коли дальше повести розумну політику – зможемо емансипуватись від Польщі, не втягаючи в війну нашу Державу, для якої ця війна може бути дуже шкідливою»⁹⁸.

Продовженням політичної лінії у галицькому питанні були стосунки з відновленою польською державою. Липинський у розмові з польським послом заявляв «ми

⁹⁶ Там само. – С. 594–585.

⁹⁷ Там само. – С. 602–603.

⁹⁸ Там само. – С. 605.

війни з Польщею не хочемо, але зачеплені будемо оборонятись, а державно-суверенні права Галицьких Українців до їхньої землі вважаємо слухними і будемо їх піддержувати»⁹⁹.

На думку Ю. Терещенка, Липинський мав серйозні застереження щодо негайного політичного об'єднання Галичини й Наддніпрянщини за доби Української держави. Ця, з нашого погляду, дещо сумнівна оцінка зроблена на підставі аналізу його стосунків із Вільгельмом Габсбургом. Зокрема у листі Липинського до архикнязя, датованого жовтнем 1918 р., йдеться про «тяжке наше історичне наслідство, котре не дозволяє всім вірним і щирим синам України зеднатися і вмісті працювати для спільного великого діла. ... І я не бачу великого зла в тому, що наше політичне життя, життя сьогоднішнього дня, іноді не дає нам всього того, чого-б ми бажали мати»¹⁰⁰. Далі висловлюється упевненість, що емансипація від східних і західних пережитків (впливів неволі) окремо різних частин України уможливить колись виявити вільні сили «в своїй Вільній Великій Батьківщині». Самого В. Габсбурга В. Липинський бачив «на сторожі наших західних границь» та як очільника свого народу у русі до цього великого діла. Усе сказане складалося у мрію ученого про те, що «тут на заході родиться така Україна, котра своїм прикладом навчить свою рідну сестру по той бік Збруча»¹⁰¹. На нашу думку, у цитованому документі маємо справу лише із суто дипломатичними формулами, адресованими В. Габсбургу, з метою відвернути його від активної участі в наддніпрянській політиці. Тут не йдеться про вагання чи непевність у справі реалізації соборницької ідеї. Сумніви щодо доцільності термінового об'єднання українських держав справді виникнуть у Липинського

⁹⁹ Там само. – С. 606.

¹⁰⁰ Там само. – С. 269.

¹⁰¹ Там само. – С. 270.

пізніше – у період Директорії та після поразки визвольних змагань.

Водночас він доволі високо оцінював національно-об'єднувальний потенціал Гетьманату П. Скоропадського, особливо у його першу добу «коли ми, хлібороби, під головуванням Лизогуба у влади були й коли ми українську державу з Холмщиною, з Підляшшам, з відділеною від Польщі Галичиною, з Кримом і Бесарабією – в союзі з німецькою державою, а в мирі з державою польською та з російською державою більшовицькою збудувати намагались»¹⁰².

Події кінця 1918 р., коли галицькі військові формування на Наддніпрянщині стали учасниками боротьби проти гетьмана Скоропадського, спонукали Липинського до роздумів про змарнування найкращих національних сил. Він вважав «одним із наших найбільших національних нещастя останніх часів було те що соціалістичний республіканський наддніпрянський уряд втягнув у свою півнаціональну руйнуючу політику одну що ще була лишилася, національну силу й гордість нашу – Галицьку Українську Армію – армію виховану в прийнятій віддавна галичанами самостійницькій державній ідеології, армію патріотичну й національну, що одначе в справах наддніпрянських проявила стільки ж героїчної посвяти й доброї волі, скільки темноти й несвідомости»¹⁰³.

Причина поразки, на переконання Липинського, полягала у тому, що «ідеї, віри, легенди про одну єдину, всіх українців об'єднуючу, вільну й незалежну Україну провідники нації не сотворили, за таку ідею не боролися і тому розуміється така Україна здійснитись, прибрати реальні живі форми не змогла»¹⁰⁴.

* * *

¹⁰² Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. 31.

¹⁰³ Там само. – С. 15.

¹⁰⁴ Там само. – С. 16.

У конкретній постреволуційній ситуації, коли у поразці визвольних змагань за розбудову власної держави, вина покладалася на «руїницьку демократичну інтелігенцію», Липинський справді доволі критично ставився до механічно потрактованої ідеї соборності. Він особливо підкреслював: «...Стоючи, розуміється, на засаді національної єдності, вважаю сучасну галицьку політику, що веде до сотворення окремої Західно-Української Держави, вповні і єдине раціональною»¹⁰⁵. Пояснити цю, здавалося неприйнятну з позиції об'єднання українських земель, заяву можна, виходячи із реальної міжнародної ситуації того періоду. Адже ще не була завершена Паризька мирна конференція, яка визначала устрій післявоєнної та постреволуційної Європи, і, відповідно, ще лишалася хоч і примарна надія на визнання державного статусу Галичини. Проте у Липинського було своє пояснення, ґрунтоване на глибшому аналізі соціальної та політичної складових української ситуації: «...Коли українство Придніпрянське є монополізоване інтелігентської демократією, політична злука з Великою Україною була-б для Галичини найбільшим національним несщатем. Крім розпорошення своїх сил по наших великих просторах у боротьбі за демократично-республіканські придніпрянські утопії, й в наслідок цього відчиняння дверей реальній польській колонізації та польській національній експанзії – нічого іншого т. зв. політична «соборність» Галичині принести не може»¹⁰⁶.

На продовження теми, у листі до І. Кривецького (січень 1924 р.) В. Липинський висловлював жаль з приводу того, що «моральна і політична деградація, оця рознуздана і хамська анархія наддніпрянська в чуттях, думках і ділах – заливає Галичину, заливає той єдиний наш острів,

¹⁰⁵ Радянець. З далеких берегів (Розмови з видатнішими українськими діячами в Європі спеціально для «Свободи»). VII. Вячеслав Липинський // Свобода. – 1922. – 10 жовтня (№ 235). – С. 2.

¹⁰⁶ Там само.

де було хоч трохи ідеалізму, органічної (в не вичитаної) національної культури, духовної та політичної дисципліни...»¹⁰⁷.

В умовах міжвоєнної Речі Посполитої для західних українських земель найоптимальнішою формою існування, на думку Липинського, була б територіальна автономія. Але, він зразу вносив суттєве уточнення: «Для нас територіальна автономія – в протилежність до політики екстериторіального націоналізму – єсть першим етапом в напрямі виховування громадянства Української Землі в дусі державницької ідеї». І далі: «Територіальна автономія, на нашу думку, мусить бути здобута від Варшави спільними силами місцевого громадянства»¹⁰⁸.

Отже, Липинський доволі скептично ставився до формального наголошування на соборності українських земель. Наприклад, на звернення групи українських військових дати оцінку Акту злуки 22 січня 1919 р., історик відповів, що, з погляду «національного виховання», вважає цей акт негативним: «Здорова нація про соборність не говорить, а соборність робить тим, що кожний стоїть на своїм місці лицем до ворога, а не спиною»¹⁰⁹. Водночас Липинський був переконаний, що Галичина покликана відіграти провідну роль в українському житті, передовсім у творенні української державності, бути своєрідним П'ємонтom України. Тому він уважно стежив за поширенням консервативних ідей у Галичині.

Маніпулювання різними модними спробами механічного об'єднання України при допомозі «соборних» словесних декламацій, на переконання Липинського, тіль-

¹⁰⁷ В'ячеслав Липинський та його доба. Кн. 2. – Київ, 2010. – С. 235.

¹⁰⁸ Листування В. Липинського / ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська. – Київ: Смолоскип, 2003. – Т. 1. – С. 448.

¹⁰⁹ Липинський В. Лист ло редакційної колегії «Українського скитальця» в Йозефові з дня 31 березня 1924 р. // Поступ. – 1927. – Річник I. – С. 140.

ки підкреслять різницю між окремими краями і завершаться збільшенням недовіри та взаємного нерозуміння. Отже «Соборність може бути досягнена тільки гармонійним взаємним перехрещуванням двох сил: доосередковій сили – матеріально і морально авторитетної, єдиної в всенациональній – центральній державній Владі, і відосередковій сили як найширших автономій поодиноких українських країв, спаяних в одну цілість цією сильною державною Владою»¹¹⁰. Без взаємного пізнання українців «всі ‘соборності’ будуть лише порожнім звуком». «Тому соборність, – підсумовував мислитель, – неможлива у нас при демократичній республіці».

В. Липинський звертав увагу й потребу національної консолідації й у самій Галичині. При цьому він, відповідно до власної національної концепції, виходив з політичного, територіального і державного поняття «української нації». Отже, «маючи таке поняття про свою націю, під «українцями-галичанами» треба розуміти всіх мешканців української (руської) – по своїй споконвічній історичній і державній традиції – Галицькій землі, а не тільки їх одну культурно-віросповідну, в кінці XVII ст. сформовану, частину»¹¹¹. Зазначений підхід дав змогу залучати до української спільноти не тільки греко-католиків, але й «рідних братів і краян латинників».

У листі до Д. Греголинського (30 квітня 1926 р.), розмірковуючи про українську конфесійну ситуацію, Липинський спеціально наголошував: «Одна-однісенька соборність у нас можлива – це соборність політична. І власне як політичний соборник, як державник український, я з однаковою пошаною ставлюся до всіх історично витворених українських вір, в тім числі і до Вашої віри: унії в Галичині. ... думаю, що в ділі врятування Галичини

¹¹⁰ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. 422.

¹¹¹ Липинський В. Релігія і Церква в історії України. – Київ, 1995. – С. 89.

од зарази большевизму і польської демократії – вона і тільки вона відіграє і може відіграти ще дуже велику роль»¹¹².

Мислитель у проєкті листа до Папи Римського звертав увагу на принципове важливе значення Львова, як головного міста західної частини української землі, яке щодо до цілої України відіграє дуже важливу роль: «Він є розсадником західної культури і західних впливів на дальшу, східну Україну, а одночасно – найдалі на Захід висунутим оборонним муром культури східної, візантійської. Роля Львова, як пограниччя цих двох європейських культур була для України завжди велика, а особливо велика вона тепер під час большевицького паралічу східних Українських Земель»¹¹³.

При цьому варто не забувати, що для мислителя: «Українство, по природі своїй є рухом верхів: активних елементів, прибуваючих з Заходу і активних елементів, що виділяються з народніх мас та до перших прилучаються. Яко таке воно є рухом аристократичним: хотінням провідної верстви, а не народніх мас»¹¹⁴. Відповідно, Галичина була тим регіоном, який найперше і найбільшої мірою відчув вплив активних західних елементів.

Глибинна різниця двох частин України – Наддніпрянської та Наддністрянської, на переконання мислителя, полягала у різній якості пасивної народної маси та провідної верстви, і, відповідно, відмінної результативності дії методів організації громадянства і націотворення (класократії, охлократії та демократії): «В Галичині, де пасивні маси вже одідичили по старій класократичній Русі і тому вже мають вроджене (розрядка – Липинського) почуття національної окремішності супроти Польщі, і де вже

¹¹² Листування В. Липинського. – Т. 1. – Київ, 2003. – С. 425.

¹¹³ В'ячеслав Липинський та його доба. Кн. 2. – Київ, 2010. – С. 503.

¹¹⁴ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – С. XXIV.

єсть войовнича, здатна на ризик і активні (а не тільки пасивні) жертви, об'єднана одним фанатичним і полу-містичним націоналізмом охлократична провідна верства – охлократичний метод організації багато природніший і для боротьби з польською демократією доцільніший»¹¹⁵. На Наддніпрянщині такий вже метод був монополізований більшовицьким режимом. А так звані «літературні охлократи українофіли» виявилися безсилими супроти нього. З іншого боку, пасивні маси ще не мали української національної (національно-державної) свідомості. Єдиний попрятунок для Наддніпрянщині полягав у використанні класократичного методу.

Дослідник також констатує основну відмінність між демократією галицькою і наддніпрянською, яка полягає у тому, що деструктивна діяльність першої не буде мати таких катастрофічних наслідків, як діяльність другої. Таку різницю Липинський пояснює тим, що «В Галичині заховались унаслідок ще від класократичної Галицько-Володимирської Держави, і ще вкрай не розложені останки старої Русі, в формі органічних, консервативних класів (розрядка – *В. Л.*): патріархального селянства, міщанства, дрібної шляхти і, особливо, сімейного духовенства, що вийшло переважно зі шляхти, перебравши її державно-національні традиції»¹¹⁶. Оскільки саме національний консерватизм цієї галицької «твердої Русі» століттями протистояв демократичній Польщі, тому галицька демократія цілком потрапляла під його вплив і не відіграла самостійної ролі.

Звідси можна припустити, що дві частини України потребували різних організаційних підходів щодо розв'язання нагальних завдань націстворення, які було складно поєднати при їхньому механічному об'єднанні. Але й тут Липинський запропонував досить продуктивний некон-

¹¹⁵ Там само. – С. 281.

¹¹⁶ Там само. – С. 243.

фронтаційний спосіб знаходження спільного знаменника для об'єднання українства. Він веде мову про потребу відмови від орієнтації лише на протистояння із зовнішньою загрозою: відповідно – Польщею та Росією. Для трансформації з демократичного «м'якого» українства у класократичне «тверде», на його переконання було необхідне: «Тільки відродження і організація в українських національних формах – як в Галичині, так і в Наддніпрянщині – основних, матеріально сильних, духовно об'єднаних, продукуючих і лицарських консервативних класів і така їх внутрішня сила, щоб її вистачило, як на одвойовання України з під монополій, так і на вичищення її з внутрішньої демократичної гнилі, зможе покласти основи Української Нації і перетворити українство з демократичної політичної спекуляції, або галушково-літературного провінціального провансальства, в творчу, велику, світову національну силу»¹¹⁷.

* * *

У підсумку можна зазначити, що у візії В. Липинського присутній доволі ідеалізований образ Галичини, як доміанти у процесі українського модерного націєтворення. Саме цей край виглядав як найбільш пристосований, з огляду свідомості людної та соціальних характеристик, для реалізації української справи – творення Держави та Нації. Однак у зрілий період своєї діяльності, особливо після поразки визвольних змагань, мислитель явно не поспішав із закликами щодо практичної реалізації ідеї соборності українських земель. Причиною такої дивної, як на перший погляд, позиції були саме консервативні настанови автора. Липинський був переконаний, що здоровий націєтворчий потенціал Галичини може бути втрачений при механічному злученні її з Великою Україною. Адже саме останній бракувало органічної консервативної складової, без-якої не можливо існування модерної нації.

¹¹⁷ Там само. – С. 244.

З іншого, не менш дивно те, що мислитель так і не запропонував детального аналізу Галичини, як свого ідеалу (інший його класократичий ідеал, на цей раз, закордонний – Англія – й то виглядає детальніше опрацьованою¹¹⁸). Причина такого парадоксу, на нашу думку, прихована у тому, що учений свідомо не займався галицьким студіями, аби не руйнувати той ідеальний образ «іншої (європейської) України», «українського П'ємонту», який існував у громадській свідомості. Очевидно для Липинського, як і для багатьох тогочасних наддніпрянців, Галичина (або, принаймні, легенда Галичини) була потрібна як можливість побачити «Себе як Іншого». Про саме такий мотив опосередковано свідчить той факт, що у приватному листуванні (зокрема, до такого інтимного товариша, як В. Доманицький), Липинський виявляє певний скептицизм щодо ідеального образу Галичини, згадуючи іронічні контрприкладі так званої «галицької культури», «культурних» галичан тощо¹¹⁹.

Проте загалом, варто зауважити справді аристократичний характер бачення галицького питання В'ячеславом Липинським, адже і у сенсі політичного такту, і у сенсі дотримання науковості мислитель демонстрував високі взірцеві стандарти.

* * *

Отже, конструюючи український національний проєкт, інтелектуали з Наддніпрянщини обов'язково прописували образ Галичини як незмінну його складову. Спільною рисою цієї інтелектуальної конструкції протягом тривалого часу, принаймні від 1840-х рр., була констатація належності краю до руської історичної спадщини,

¹¹⁸ Див.: Терещенко Ю. І. Україна і Англія в класократичній концепції В'ячеслава Липинського // В'ячеслав Липинський та його доба: Книга друга. – Київ, 2010. – С. 548–576.

¹¹⁹ Див.: Листування В. Липинського. – Т. 1. – Київ, 2003. – С. 479, 494 тощо.

приналежності русинів до українського етносу, визнання особливої місії краю в сучасному націєтворенні. Водночас, українські інтелектуали щоразу помітніше відчували присутність конкуруючого польського національного чинника, який посідав у краю домінуючі позиції. Звідси спостерігається зростання їхньої уваги до пошуків адекватного реагування на цей виклик. Така тенденція доволі послідовно простежується в проведеному дослідженні : якщо М. Максимович торкався лише історичних аспектів, вказаної проблеми, то П. Куліш, М. Драгоманов, а особливо В. Липинський вже активно цікавилися актуальними політичними аспектами, причому не лише у теоретичному вимірі, а й у практичній площині українсько-польської взаємодії на теренах краю.

Зрештою, населення Галичини (як українці, так і поляки) виконало важливу роль у модерному націєтворенні, а після завершення Першої світової війни – й у державотворенні. Характерно, що надалі, пори різні політичні, соціальні та військові колізії, регіон продовжував зберігати помітну своєрідність. У цьому сенсі має рацію Ларі Вульф, коли розглядає історію Галичини як історію місця, що слугувало культурним акумулятором розмаїтих значень, чимось, що постає із взаємодії різних дискурсів, серед яких чільну роль відігравали саме український і польський національні проєкти.